

Aotearoa, země botanických zázraků

Život na lodi se rychle vrátil do starých námořnických kolejí: drhnutí podlahy, kasání plachet, střídání hlídek, nemírné pití. Koncem srpna Banks a jeho vědecký tým oslavili první výročí vyplutí z Plymouthu. Mužstvo nezůstalo v oslavách pozadu. Přemíra alkoholu byla příčinou dalšího úmrtí na lodi, tentokrát to nezvládl lodímistrův pomocník. Cook si lakonicky poznamenal v deníku: „...říká se, že vypil celou lahev rumu naráz.“ A to byla celá pohřební řeč.

V průběhu cesty na jih docházely na lodi zásoby čerstvého jídla, mnoho prasat a kuřat, které pobrali na palubu na Tahiti, uhynulo. Dokonce i lodní suchary, náhražky chleba, se hemžily hmyzem. Se stoicismem dosaženým v nechvalně proslulých jídelnách veřejných škol v Harrow a Etonu Banks zaznamenal: „Často jsem viděl spousty brouků, jak jsou vytřeseny z jediného sucharu. My v kabině na to máme snadný lék, když suchary pečeme v troubě, která není příliš horká, takže všichni vylezou.“ Je pro něj charakteristické, že jako přírodovědec soustředěný na sebemenší detaily uvedl ve svém deníku, že unikající brouci „jsou pěti druhů, tři *Tenebrios*, jeden *Ptinus* a jeden *Phalangium cancroides*“. Nicméně, stejně jako všichni ostatní, dychtil po jakémkoli náznaku blížící se pevniny a příležitosti nabrat čerstvé jídlo a vodu.

Endeavour bezpečně pokračovala stále dál k jihu pod odborným vedením Tupaii. Na čtyřicáté rovnoběžce proplouvala velmi bouřlivým počasím, nenašla však nikde žádnou známku země ani nového, do té doby neznámého světadílu. „Moře se zvedalo jako hory a pohazovalo lodí na vlnách,“ zapsal si Sydney Parkinson. Cook se obrátil k západu a měsíc držel kurs, neviděli však nic jiného než tuleně a albatrosy. Pak se objevily řasy a klády porostlé vilejší, což byly známky blížící se pevniny. Dne 2. října 1769 Parkinson zaznamenal, že „moře je hladké jako Temže a počasí je dobré a jasné. Pan Banks vyplul na malém člunu a věnoval se střelbě na mořské ptáky, přičemž jeden zabitý bílý albatros měřil od špičky jednoho křídla k druhému deset stop a sedm palců, a také nasbíral spoustu mořských řas různých druhů.“ Na lodi si sám Banks zapsal: „Teď bych si přál, aby naši přátelé v Anglii mohli s pomocí nějakého kouzelného kukátka nahlédnout do naší situace: doktor Solander sedí u stolu a popisuje naše úlovky, já sedím u svého a píši do deníku, mezi námi visí velký trs mořských řas, na stole leží dřevo s vilejší; viděli by, že navzdory našim rozdílným zaměstnáním se naše rty velmi často pohybují, a aniž by byli kejklíři, mohli by uhodnout, že mluvíme o tom, co uvidíme na pevnině, kterou teď bezpochyby brzy spatříme.“

Množství chaluh i počet mořských ptáků naznačovaly, že pevnina musí být již blízko. Jako první ji spatřil dvanáctiletý plavčík Nicholas Young. Když dorazili 6. října 1769 ke břehům

Cookova mapa Nového Zélandu.

země Aotearoa, která byla později pojmenována Nový Zéland, Endeavour zakotvila nedaleko ústí řeky Turanganui v Teoneroa (Poverty Bay), široké, otevřené zátoce, která se zdála být ideální jako kotviště a zároveň jako místo prvního vystoupení na pevninu. Setkání s domorodci bylo poněkud odlišné od zkušeností, kterých nabyli z předchozích kontaktů.

Te Horeta, maorský chlapec, takto popsal první kontakt s bílými mořeplavci ve svých vzpomínkách: „*Když jsme sbírali ústřice a srdcovky v klidném zálivu, spatřili jsme, jak se na vodě objevilo zjevení, plavidlo mnohem větší než všechny kánoe, které jsem do té doby viděl. Starší z nás si kladli otázku, zda loď nepříplouvá ze světa duchů. Poté z plavidla sestoupila bledá stvoření a veslovala v malém člunu k pobřeží, zády k pevnině. Starší v té chvíli pokývli a řekli: „Ano, je to tak, tyto bytosti jsou démoni, mají oči v týle.“*“

Úžas lidí, když spatřili Cookovu loď pod plachtami, byl tak velký, že byli ochromeni strachem, ale vzápětí, když se vzpamatovali, cítili odhodlání zjistit, zda bohové či démoni jsou stejně bojovní jako oni...

Téměř vše, co Banks o této zemi věděl, pocházelo z knihy Alexandra Dalrympla *Account of the Discoveries Made in the South Pacific Ocean*, která podrobně popisovala zážitky nizozemského mořeplavce Abela Tasmana, jediného evropského objevitele, jenž souostroví navštívil o 127 let dříve. Tenkrát Holanďané, bez pomoci tlumočnicka, katastrofálně špatně odhadli, jak budou přijati. Na moři se kolem jejich ukotvené lodi pohupovalo několik maorských *waka*, plně obsazených domorodci, zatímco malá část posádky se připravovala přistát na pobřeží. Odrazili v malém člunu od své lodi a zanedlouho jedna *waka taua*, maorská válečná kánoe, zaútočila na jejich člun a úmyslně do něj vrazila. Část námořníků byla vržena do moře a jiní byli v potyčce s maorskými válečníky ubiti k smrti jejich válečnými kyji. Holanďané přišli o čtyři muže a rovněž několik Maorů bylo v této potyčce zabito. Abel Tasman poté odplul, aniž by jedinkrát vstoupil na pevninu.

V Banksově deníku však není nic, co by naznačovalo obavy, úzkost či strach, pouze rostoucí pocit vzrušení z očekávaného dobrodružství spojeného s novými objevy.

Následující den Cook s několika čluny doplul na břeh, aby jej prozkoumali a zjistili, kde mohou nabrat sladkou vodu, ovoce a zda bude možné obchodovat s domorodci. Zahlédli je na pobřeží. Banks a Solander se ke Cookově skupině připojili, toužili si novou zemi prohlédnout zblízka. Všichni byli pod dohledem plně ozbrojené námořní pěchoty, Cook neponechával nic náhodě. Když přirazili ke břehu poblíž opuštěného rybářského tábora, skupina Maorů se před nimi rozplynula v pralesi. Cook se hrabal mezi věcmi, které tam zanechali maorští rybáři, zatímco Banks a Solander začali prozkoumávat bujnou pobřežní vegetaci a plnili své sběratelské vaky rostlinami, které jim byly zcela neznámé. Později, když začali určovat své nálezy, zjistili, že mnohé rostliny nejsou jen nové druhy, ale zcela nové rody, které evropská věda do té doby neznala. Brzy se tūtoki, rewarewa a tutu dočkaly latinských jmen – *Electryon excelsus*, *Knightia excelsa* a *Coriaria arborea* – založených na Linného klasifikačním systému. Z botanického nadšení však lovce rostlin nečekaně probudil zvuk střelby, nejprve jeden a vzápětí druhý výstřel. Spěchali za Cookem, vyběhli vylekaně na pláž a s hrůzou zjistili, že jejich člun už není tam, kde jej původně nechali. Na břehu na ně čekal znepokojivý výjev. Ležel tam mrtvý muž, jeden z malé skupinky maorských bojovníků,

kteří zaútočili na čtyři námořníky. Stalo se to tak, že námořníci zneklidnění příchodem Maorů odstřelili člun od břehu a začali veslovat do bezpečí. Když se maorský válečník chystal zaútočit kopím, velitel člunu vystřelil varovnou ránu bojovníkům nad hlavy, a když to nepomohlo, vystřelil podruhé a Maora zasáhl přímo do srdce. Jeho soukmenovci táhli tělo v blízkosti Bankse a Solandera do bezpečné vzdálenosti od Angličanů a pak se ukryli do křoví. Bylo to poprvé, co válečníci viděli bílé muže, a výsledek, mrazivá ozvěna Tasmanovy letmé zkušenosti na Novém Zélandu, určil zlověstný vývoj vztahů obou kultur. Angličané Maory nepronásledovali. Vrátili se s Banksem a Solanderem stejným člunem do bezpečí na Endeavour.

Banks vzpomínal na mrtvého muže s forezním smyslem pro detail: „*Muž střední velikosti měl tetování v obličejí pouze na jedné tváři ve spirálovitých liniích, které byly velmi pravidelně utvářeny; byl zahalen v jemné látce pro nás zcela nezvyklé, vlasy měl na temeni hlavy svázané do uzlu, ale neměl v něm zapíchnuté žádné pířko. Jeho pleť byla snědá, ale nepřiliš tmavá.*“

Tento popis však nijak nenaznačuje, jaký emocionální dopad měla tato krvavá událost na Bankse. Jeho deník nebyl soukromým deníkem, ale historickým záznamem, který měl být na konci cesty předán ke kontrole a k poskytnutí informací členům Královské společnosti, takže jen zřídka psal příliš citově. Události, které se odehrály během následujících 24 hodin, však prověřily jeho profesionální zdrženlivost až do krajnosti.

Následujícího rána se Maorové a Evropané setkali na druhém břehu řeky Turanganui. Tentokrát byl po Banksově boku jeho přítel Tupaia. Ukázalo se již v průběhu jejich cesty z Tahiti, že je neocenitelný při překládání mnoha polynéských dialektů, s nimiž se setkali. Moorean zavolal na Maory shromážděné na druhém břehu a k překvapení Evropanů bylo zřejmé, že jeho slovům porozuměli. Tupaia se okamžitě stal hlavním mluvčím výpravy.

Jeden z válečníků se neozbrojen začal brodit přes řeku, ale zastavil se u velké skály zvané Maori Toka-a-Taiau, kde Cookovi pokynul. Kapitán mu odpověděl gestem ruky, vkročil do řeky a propast mezi těmito dvěma vyslanci se začala zmenšovat, až se nosem k nosu společně nadechli – prošli obřadem *hongí*, maorským ekvivalentem podání ruky nebo polibku. To stačilo k tomu, aby bojovníkovi soukmenovci překročili řeku a připojili se ke Cookově skupině na břehu. Zdálo se, že všechno jde docela dobře, i když, jak si Banks všiml, Maory mnohem víc zajímaly muškety a meče než železné hřebíky a kusy látky, které jim objevitelé přinesli jako dary. Nyní se kolem nich tísnilo více než dvacet válečníků vyzbrojených dlouhými kopími, kyji, zvláštními sekýrami a šípkami s ozubenými hroty či bodly z rejnoka. Takové zbraně do té doby nikdo z Angličanů neviděl. Divokosti válečníkům dodávaly úplně potetované obličejce. Kdyby se jim zachtělo, mohli rozštípat tucet britských lebek dřív, než by námořníci s puškami vůbec zvedli zbraně ke střelbě. Byly to chvíle napětí, ale nakonec opatrná zvědavost Maorů zvítězila a nezdálo se, že by chtěli zaútočit.

Náhle však jeden z nich sáhl po krátkém meči, který visel astronomovi na opasku, a podařilo se mu jej vykrotit. Banks zareagoval jako první. Coby nadšený sportovní střelec byl stejně přesný jako kterýkoli příslušník námořní pěchoty a rychlejší. Jeho mušketa byla nabitá broky používanými při střelbě na ptáky a drobná zvířata. Za okolností, v jakých se nyní ocitl, bylo použití muškety druhem obrany, která byla podle směrnic Královské společnosti považována za přípustnou

T. Popkinson del.
The Head of a Chief of New Zealand, the face curiously tattooed, or marked, according to their Manner.
J. Chambers Sc.

reakci na agresí. Události však rychle překonaly takové jemné detaily. Banksova zbraň měla na ustupujícího bojovníka podle očekávání jen malý účinek. Ač zasažen, válečník se zpupně otočil a mával uloupeným mečem. Další z výpravy, William Monkhouse, vystřelil. Jeho zbraň nabitá mušketýrskou kulí zasáhla cíl a běžící muž padl mrtev k zemi. V následné vřavě padly další výstřely a Maorové se dali na ústup. Cook nechal mrtvého válečníka zahrnout korálky a hřebíky jako výraz uznání bojovnickovy statečnosti. Poté přešel s jednotkou námořní pěchoty na vyvýšeninu nad řekou. Vyvěsil vlajku Království Velké Británie a formálně zabral novou zemi pro anglického krále Jiřího III. Pak nařídil návrat na loď a odplout na jiné místo v zálivu, hledat pitnou vodu a „pokud možno překvapit nějaké domorodce, vzít je na palubu a laskavým zacházením se pokusit získat jejich přátelství“. Ale ani tento plán nevyšel, ba naopak způsobil velkou tragédii.

Na moři potkali maorskou *waka* a Cook dal vystřelit nad hlavy sedmi bojovníků v naději, že se ze strachu vzdají. Střelbou je však jen vyprovokoval. Všech sedm mužů házelo na blížící se anglický člun kameny, oštěpy, pádla a vše, co jim přišlo pod ruku, včetně ulovených ryb. Angličané zahájili palbu a čtyři z nich zabili, tři zajali a odvezli na Endeavour. Cook litoval mrtvých a vlastně celého incidentu: „Žádným způsobem nemohu ospravedlnit svoje chování při napadení a pobití mužů v tomto člunu, jehož posádka mi k tomu nedala žádný důvod, neměli tušení o mých úmyslech,“ napsal. „Ale když už jsme dopluli až k nim, museli bychom buď vstát a být trefeni do hlavy, nebo se stáhnout a nechat je triumfálně odplout, a to by oni ovšem přičetli své statečnosti a naší ustrašenosti.“

Tento nevydařený pokus o diplomatické navázání vztahů s domorodci byl pro Bankse poslední kapkou. Pro jednu si dovilil vyjádřit ve svém deníku silné osobní pocity a zápis z 9. října 1769 prozrazuje skutečné roztrpčení z násilí: „Tak skončil nejnepříjemnější den, jaký jsem dosud zažil,“ rozhořčeně napsal, „černá budiž za to známka a nebesa dejtež, aby se takový den už nikdy nevrátil.“ Třem mladým rukojmím musela Endeavour připadat jako vesmírná loď a její obyvatelé jako mimozemšťané, s výjimkou Tupaii. Moorean je dokázal uklidnit a brzy projeвили vydatnou chuť na slané vepřové maso a lodní suchary. Příštího rána byli v dobré náladě, když doprovázeli výpravu na břeh a volali na své soukmenovce shromážděné na vzdáleném břehu Turanganui, že s nimi bylo dobře zacházeno a že se setkali s velkým mužem, který byl téměř jedním z nich. Tupaiova pověst přišla na pomoc Cookovu diplomatickému úsilí. Nakonec náčelník přebrodiv řeku a daroval Tupaiovi zelenou větev, symbol příměří mezi nimi.

Banks a Solander začali intenzivně sbírat rostliny v Poverty Bay a shromáždili dohromady přes čtyřicet druhů. Pro botaniky to musel být opravdu vzrušující zážitek, ocitnout se v zemi, kde pro ně byly všechny druhy rostlin nové. Solanderův seznam obsahuje názvy mnoha stromů a keřů, jejichž jména přešla do angličtiny a jsou na Novém Zélandu v užívání dodnes: karaka, ngaio, kowhai, rangiora, koromiko a makaka. Uveden je také lenovník novozélandský (*Phormium tenax*), který se podle Solanderova deníku nacházel všude.

V Poverty Bay posádka lodi shromáždila rovněž velké množství dvou bylin, *Lepidium oleraceum* a *Apium prostratum*, pro použití jako prevence proti kurdějím. I když tehdy nebylo známo,

Sydney Parkinson, 1769: Portrét maorského náčelníka.

že kurděje byly způsobeny absencí vitamínu C v jídle, Cook věděl, že pokud svému mužstvu poskytne čerstvou zeleninu v dostatečném množství, kurděje se neobjeví. Kdekoli přistál, přiměl posádku nasbírat čerstvé bylinky, zeleninu i ovoce; poté všechny na palubě vyzval, aby saláty připravené z čerstvých rostlin jedli. Tímto způsobem udržoval posádku v lepším zdraví, než se to komu jinému do té doby povedlo. V Poverty Bay a na dalších místech pobřeží Nového Zélandu Cook našel bylinu *Lepidium oleraceum* patřící do čeledi brukvovitých v takovém množství, že se mu podařilo vytvořit na lodi velkou zásobu. Správně posoudil její antiskorbutické vlastnosti. Rostlina se později stala běžně známou jako „Cookova kurdějová bylina“.

Navzdory následnému nestálému klidu zbraní se Banks už dalších botanických průzkumů nedočkal. Dne 11. října napsal: „*Dnes ráno jsme opustili zátoku Poverty Bay s nejméně čtyřiceti druhy rostlin v našich krabicích, čemuž se nelze divit, protože jsme byli tak málo na břehu a stále na stejném místě.*“ Cook potřeboval najít přívětivější kotviště a zásoby čerstvých potravin i vody, které jeho posádka tolik potřebovala.

Jak Endeavour plula dál, docházelo k častým setkáním s Maory, leckdy nepřátelským. Při takovém typickém setkání Maorové předváděli krvelačné a působivé agresivní tance *haka*, často házeli oštěpy a kameny, které se s rachotem odrážely od boků dubového vetřelce. Jakkoli hrozivě tyto projevy působily, Angličané si brzy uvědomili, že je to spíše ritualizované chvástání než skutečná bojovnost. Válečníci Angličany dráždili, provokovali a strašili, jen vzácně po *haka* následoval opravdový útok. Námořníci začali brzy reagovat stejně. Chování Maorů se stalo natolik předvídatelným, že Angličané začali propracovaná představení domorodců popisovat zkráceně jako „*zase se začali chvástat*“ nebo „*začali být velmi drzí*“ či „*zapěli píseň zpupnosti jako obvykle*“. I Cookovy zápisky získaly žertovný tón: „*Doprovázelo nás několik kánoí,*“ napsal o jedné zátoce, „*a než odpluli, byli tak laskavi, že nám oznámili, že se ráno vrátí, aby na nás zaútočili.*“ Namísto toho se Maori ráno skutečně objevili a „*poté, co se skoro tři hodiny promenovali kolem lodi*“, přistoupili na vzájemný obchod a rozhovor. „*Poklábosili si s námi,*“ jak to později Cook označil. Ve skutečnosti se Maori navzdory své počáteční bojovnosti ukázali být spolehlivými obchodními partnery a hostiteli. Jakmile „*zjistili, že naše zbraně jsou o tolik lepší než jejich a že této výhody nijak nevyužíváme,*“ napsal Cook, „*stali se našimi velmi dobrými přáteli a nikdy jsme nezaznamenali případ, že by se někoho z našich lidí pokusili překvapit nebo jej odříznout, když skupina vystoupila na břeh.*“ Také díky Tupaiovi, který se dokázal dorozumět s maorskými válečníky, bylo konfliktů přece jen méně. Tupaiova diplomacie podpořená ukázkou palebné síly Endeavour zmírnila agresi ze strany Maorů natolik, že postupně docházelo k určitému pochopení zvláštností druhé strany. Cook zjistil, že Maori jsou lidé, s nimiž se dá jednat, byli důslední a poctiví, byla v nich jistá samurajská důstojnost, kterou Cook obdivoval. Jeho popis dojmů, jakým válečníci působili – „*pevní, kostnatí, dobře stavění a aktivní*“ –, by se stejně dobře hodil na něj samotného. Přesto při výměně zboží docházelo často k nedorozuměním, jejichž důsledkem byla další maorská úmrtí a zranění.

Dne 21. října 1769 Endeavour dorazila do zátoky Anaura Bay, kde Banksův deník zmiňuje rozsáhlé maorské zahrady, „*zemi obdělanou tak, že jsem málokdy viděl půdu lépe zoranou*“, kde byly vysázeny „*sladké brambory a rostliny druhu okurky, jak jsme usoudili ze semenáčků, které*

se právě objevily nad zemí“. Obdělané pozemky měly rozlohu od jednoho do deseti akrů, a jak uvádí, „každý jednotlivý kousek byl ohrazen, obvykle rákosem umístěným těsně vedle sebe, takže se jím sotva mohla proplížit myš“. Celkem bylo v zátoce Anaura Bay kultivováno 150 až 200 akrů, „ačkoli jsme na pozemcích neviděli více než 100 lidí“. Zde také Banks a jeho společníci nasbírali první exempláře pūriri, stromu, kterému se někdy říká novozélandský týk. Ve svém deníku rovněž popisuje hnojiště a zahradnické latríny, které byly mnohem lepší než nedostatečná hygienická zařízení na Tahiti. Banks na Novém Zélandu také studoval domorodé zvyky, od stavby domů, pěstování zemědělských plodin až po partnerské vztahy. Zjistil přitom, že ženy jsou méně přístupné dvoření objevitelů, a popisuje je jako „velké kokety, stejné jak přední Evropanky“. Proti neposedné sexuální aktivitě na Tahiti to však nebylo nic.

V Anaura Bay Banks a Solander vystoupili na břeh a sbírali rostliny. Se sběry byli spokojeni, nakonec se sešlo přes devadesát druhů. Bylo to na začátku vegetační sezóny a škrobových potravin byl dosud nedostatek, ale Banks si všiml, že zdejší lidé používají oddenky jednoho druhu kapradiny. Do deníku si poznamenal: „Jejích potravu v tomto ročním období tvořily ryby, k nimž místo chleba jedli kořeny kapradiny *Pteris crenulata*, velmi podobné té, která roste na pastvinách u nás v Anglii.“ Oddenky se nejprve upekly a pak se otloukly klackem, aby se odstranily tvrdé vnější vrstvy. Někdo mu dal kousek na ochutnání a on zjistil, že má „nasládlou chuť, která není nepřijemná“. Šlo o hasivku jedlou (dnes *Pteridium exculentum*), blízkou příbuznou evropské hasivky orličí. Její oddenky, maorsky *aruhe*, jsou v jiných úpravách jedovaté, dokonce karcinogenní, ale pečení ji nežádoucích látek zbaví a v moderních úpravách se její mladé výhonky jedí dodnes.

Následujícího rána donutilo silné vlnobití Cooka vyhledat odlehlejší kotviště několik mil jižněji, nyní známé jako Tolaga Bay. Cookovo jméno pro tuto zátoku může být zkomoleninou slova *turanga*, tedy místo přistání. Endeavour tu kotvila pět dnů, což byl jeden z nejdelších pobytů na Severním ostrově. Až na velmi krátkou a neuspokojivou zastávku v Poverty Bay nepobývala posádka Endeavour nikde na pobřeží od chvíle, kdy měsíce předtím odpluli ze Společenských ostrovů. Pevnina – jakákoli pevnina – se musela jevit po takové době na moři jako velká úleva. Deníky členů posádky i obrázky ze zálivu Tolaga mají proto odlehčený romantizující nádech, jaký je v záznamech z výpravy vzácností.

Podle deníků Sydneyho Parkinsona se on, Banks a Solander pohybovali mezi „kopci porostlými krásnými kvetoucími keři, mezi nimiž se mísí velké množství vysokých a statných palem, které naplňují vzduch nejvonnější vůní“. Domníval se, že vhodnou kultivací by se tato krajina mohla stát „druhým rájem“. Angličany fascinoval zejména skalní útvar u zátoky, proděravělý ve tvaru téměř dokonalého kruhu, který rámoval průhled na moře a kopce za ním. „Bylo to zajisté jedno z nejvelkolepějších překvapení, na jaká jsem kdy narazil,“ poznamenal si Banks a dodal, že viděl „taková místa vytvořená uměle na upravených pozemcích anglických venkovských panství. Tolik je čistá příroda nadřazená umění,“ uvedl vzletně ve svém deníku. Maorové, kteří byli mnohem méně náchylní evropským romantickým představám, pojmenovali oblouk Te Kotore o te Whenua, tedy „Řiť země“. Klenbu, která působila velmi nevšedně, nakreslil Parkinson, stejně tak učinilo i několik amatérů z lodní posádky.